

КУЛТУРА КАО ДРУШТВЕНА ДЕТЕРМИНАНТА У СОЦИЈАЛИЗМУ

Под друштвеном детерминантом овде подразумевамо чинилац који, *per definitionem*, врши одређен утицај, тј. проузрокује одређене последице у друштву. Зато би можда било боље употребити израз детерминанта друштва. При том ће се првенствено посматрати утицај те детерминанте на друштвени развој — дакле, динамички, а не статистички.

Под културом ћемо подразумевати целокупно људско духовно стваралаштво, почев од језика до уметности.

Класично питање односа између друштвене основе и друштвене надградње, чије је уочавање и решење на одређен начин било дуго сматрано као основна особеност и најзначајнији допринос марксистичке социологије, у последње време нешто је потиснуто у страну у разради основних социолошких питања. Многи новији марксистички социолози изражавају сумњу у вредност оваквог разликовања уопште, а поготову у решење питања односа основе и надградње, сматрајући да је „класично“ решење, по коме основа одређује надградњу, сувише механицистичко, одн. догматичко (па и стаљинистичко), и да оно социолозима пре сужава видик и разрешава их обавезе да самостално истражују врло сложена питања него што их подстиче да слободно мисле и траже нова решења. Тако се понекад долази чак и до потпуног одбацивања разматрања овог питања, које је, безмало, осуђено као „лажно питање“ марксистичке социологије, по угледу на Гурвичева позната лажна питања социологије XIX века. Активистичко-антрополошкој варијанти марксизма, која цени првенствено тзв. „младог“ Маркса, изгледа да истицање у први ред овог питања и његовог класичног решења води порицању значаја у историји човеку, његовом стваралаштву и слободи, па тиме, у крајњој последици, и хуманизму, у корист безличног, аутоматизованог и гвозденог самокретања ствари, одн. друштва, ван људске воље, и против ње, с истицањем заједнице као више вредности од човека.

Они су, свакако у праву уколико се боре против занемаривања значаја човека као друштвеног чиниоца, одн. друштвене детерминанте, и, још више, против поробљавања човека и његове слободе ради неког апстрактног гвозденог друштвеног реда и друштвеног благостања и среће. Али, такође нам се чини да борба против свега овога не повлачи нужно за собом и одбацивање разликовања између друштвене основе и надградње и истраживања њиховог односа. Напротив! Ако се хоће стварно, научно, од-

редити управо значај човека и његов положај у друштву, мора се брижљиво испитати однос основе и надградње. То, наравно, никако не значи да овакав став, опет, нужно повлачи и став да је однос основа-надградња најбитнији и најзначајнији допринос марксистичког схватања друштва општој науци у друштву и да он мора заузети средишно место у марксистичкој социологији, као што не значи ни да овакав став унапред искључује.

Прелазећи на само расправљање односа друштвене основе и надградње, изгледа да је прво питање које се мора расправити оно о разграничењу између основе и надградње с обзиром на културу. Оно се обично поставља у овом облику: може ли се култура у целини, а особито поједини њени делови, првенствено наука, и пре свега наука о природи, избацили из друштвене основе кад је јасно да је човек основна производна снага, одн. да је данас све више таква основна производна снага управо наука, као што каже све распрострањенија крилатица? Наш одговор је да је то не само могуће него и да се мора тако учинити, тј. одвојити културу од основе и ставити је у надградњу. Ово нам се чини оправданим зато што појам материјалне производње не може да обухвати у себи и тзв. производне снаге. Процес материјалне производње, наиме, јест процес између људи, тј. друштвени процес, у коме људи употребљавају производне снаге, у које, између осталог, спадају и њихове телесне и духовне снаге и способности, да би производили материјалне производе. Према томе, човек, као производна снага, и његови производи (материјални и духовни, па и култура) који му служе као производна снага не могу спадати у саму материјалну производњу, како то узима супротно гледиште. Тиме ни култура, или један њен део, не могу спадати у ову, иако остаје да могу бити производна снага, па чак и најважнија. Ово се друкчије, истичући средишан положај човека у друштву, може изразити и на тај начин што ће се рећи да човек стоји изнад и материјалне производње и надградње, па тиме и културе, јер је основан творац и покретач њих обадве, које служе његовим сврхама. Он их и обједињује у себи, у својој делатности, а пре свега у својој материјалној произвођачкој делатности, при чему се још служи и материјалним оруђима, својим производима, као и природом, било као предметом рада било као производном снагом.

Други битан разлог који нас наводи да културу не уводимо у појам друштвене основе потиче из самог основног смисла разликовања појмова основе и надградње, који је смисао садржан и у обичајеним значењима ове две речи. Наиме, у самом разликовању ова два појма прећутно се подразумева да између њих постоји одређен однос примарности основе у односу на надградњу, одн. секундарности ове у односу на ону. И то без обзира на питање каква је права природа тога односа, питање које је врло сложено и на које се дају различити одговори. Сходно томе, ово питање се не може заобићи ни кад је реч о односу између основе (материјалне производње) и културе, без обзира на решење питања да ли култура спада у основу или надградњу. Само што, ако се стане на становиште да култура спада у основу, онда постављање питања примарности, одн. секундарности културе у односу на материјалну производњу постаје против-

речно, јер се обадве, самим тиме што чине основу, у начелу, изједначавају по значају.

Наравно, овако постављено решење изазива и питање како је могуће да надградња, одн. њен неки део, буде истовремено и производна снага и, као таква, чак да у извесном смислу буде примарна у односу на основу и, штавише, да је одређује, иако би сама морала, као надградња, да буде њоме одређена. Одговор на то питање веома је прост: опште је прихваћено да надградња има тзв. повратан утицај на материјалну производњу, основу, с том разликом што утиче на касније (после ње, дакле) насталу основу. Тако је и с културом. Надградња, уопште узето, делује преко човека, тј. она делује на човека, који је основна (или и једина права) производна снага, а човек, под тим утицајем, делује, на основу друкчије но што би деловао кад наградње не би било, одн. кад она на њега не би утицала. Напротив, решење би било немогуће — или, бар, много теже — кад би се стало на становиште да култура улази у саму основу као њен део.

Друго основно питање које у вези с овим морамо додирнути свакако је питање односа основе и надградње, одн. културе као њеног дела. Решењем тог питања решава се у ствари питање самосталности културе као друштвене детерминанте, а тиме и њеног значаја у друштву, одн. друштвеном развоју. Јер, ако је култура потпуно несамостална и не представља ништа друго до само механички одраз, више или мање исправан, друштвене основе, онда је она у ствари само преносник деловања основе, а никакав самосталан чинилац у друштву. Једини чинилац који одређује целокупно друштво, а тиме и његов развој, јест друштвена основа.

Разуме се, ни у ово питање не можемо овде ближе улазити. Довољно је рећи само једно: да је, временски узето, култура као целина, као појава, проузрокована основом. Јер оно биће које је почињало производити на људски начин, како би могло опстати у измењеним околностима, биће које је постајало човек, морало је постати културно или, још тачније: биће које је већ било друкчије од животиње по томе што је донекле „производило“ (на људски начин), а што је претпостављало и извесну „културу“ друкчију од оне животињске, самим тим почетним облицима „производње“ „производило“ је истовремено и једну врсту почетне „културе“, што, грубо речено, опет значи само да су телесни покрети и телесне промене доводиле до одговарајућих психичких покрета и психичких промена, као, и до правих почетних духовних творевина, тј. до културе, с тим што је, наравно, предуслов таквих, од животињских друкчијих телесних покрета био друкчији састав психе и тиме и њена способност за мењање у правцу касније истински људске психе, а тиме и способност за стварање културе. Али у тренутку кад је такав састав људске психе омогућио такве телесне покрете, друкчије од животињских, којима је вршена прва „производња“, културе још није било, јер још није било нити развијене психе нити, још мање, њених духовних творевина, које настају тек деловањем тако развијене психе.

Али ако култура тако за свој настанак треба да захвали производњи (или „производњи“), то још не значи да је она у потпуности одређена овом. Напротив, производња одређује само неке делове надградње и, сразмерно још много мање, и само неке делове културе. Које, тешко је одго-

ворити тачно, јер социологија културе није још довољно развијена. Могло би се рећи да она одређује понајпре општи дух, општи правац, општи стил културе, а не њену конкретну садржину, њене конкретне елементе. Ови могу бити веома различити и они су одређени независно од производње, иако по правилу у сваком од њих (а свакако у већини њих) постоје и делови који сачињавају онај општи стил, одређени материјалном производњом. Овај општи стил, пак, одређен је основном пре на негативан него на позитиван начин, тј. основа пре поставља ограничења културном стваралаштву човеком него што му одређује целу садржину. Ово зато што се култура развија у тесној вези с развојем основе тако да се одређени делови културе могу развити тек ако је производња развијена до одређене мере, што никако, међутим, не значи да се они и морају развити после тога, а још мање да је њихова садржина конкретно одређена. Друкчије речено, како смо то истакли на другом месту, основа највећи део културе само омогућује, а никако не одређује конкретно, у појединостима још мање их нужно проузрокује.

Оваквим одређивањем односа основе и културе потврђено је и да култура може бити врло значајан друштвени чинилац, јер је релативно самосталан чинилац, одраз људског стваралаштва, његово дело. Истовремено с тим показује се и да она може да делује као узрок и као циљ (позната разлика између *causa efficiens* и *causa finalis*). Наиме, као свесно биће човек је истовремено детерминисан и спољним светом и самим собом, а пре свега својом свешћу и вољом. Култура, једном створена, постоји и као нешто спољње, релативно независно од човека, што делује на њега као такво, а и на његово друштво. То деловање називамо деловањем културе као уздока. Друга врста деловања је деловање културе као циља. И то на два начина: прво, као циља који човек, одн. друштво, себи постављају; друго, као самог одређивача циља.

II

Да би деловала као узрок, култура мора бити створена, мора постојати као дата, постојећа стварност. Самим својим постојањем, она делује на људе и друштво, а пре свега на друштвену основу. Деловање на основу има две стране. С једне стране, само човек као биће одређене културе може да произведе одређене производе, као и да изгради друге друштвене творевине (политичке, социјалне итд.) — према томе, ступањ развоја материјалне производње као и ступањ развоја друштва зависи од ступња развоја културе, што значи — од ступња развоја способности људи. С друге стране, човек одређене културе осећа потребу за одређеним материјалним производима и другим друштвеним творевинама, па такве и производи, одн. ствара. Обе стране овог утицаја културе познат су предмет проучавања и није наше да овде о томе расправљамо. Оно што треба покушати овде то је да се утврди постоје ли у овом погледу какве особности у социјалистичком друштву, посебно у нашем.

Разуме се да у самом механизму деловања културе, у самој суштини тог деловања, нема и не може бити разлике. Разлика може бити само с обзиром на садржину културе и на обим њеног деловања. О разлици

садржине биће говора касније, а овде ће се нешто речи о обиму деловања културе. Сасвим схематски гледано, требало би да култура у социјализму буде развијенија, на вишем ступњу него у претходним друштвима, па би тиме и обим њена деловања био већи но у тим друштвима, она би била значајнији друштвени чинилац. Међутим, у стварности то није тако. Пошто се социјализам развио у иначе неразвијеним земљама, то је и ступањ развоја културе у њему нижи и, према томе, и обим и значај њеног деловања мањи. Наравно, јасно је да се под „мањи” и „мање значајан” не мисли на буквалну меру деловања културе, јер је она нужно иста, него на меру њеног позитивног деловања у правцу развоја друштва и човека. Мање развијена култура мање и делује, одн. делује негативно на развој, док више развијена култура, чим пређе одређен ступањ развоја, почиње деловати позитивно на развој.

Међутим, управо недовољна развијеност културе, одн. преовлађивање старе, примитивне културе, која одговара често више прекапиталистичком него и самом капиталистичком друштву, један је од чинилаца што се у социјализму, а пре свега и можда највише управо у нашем социјализму, занемарује значај културе као узрока развоја друштва, па тиме и изградње самог социјализма. Пошто неразвијена култура заиста не доприноси много развоју социјализма, па га чак и кочи, то се битним чиниоцем развоја, па тиме и изградње социјализма, почео сматрати други чинилац — материјални чинилац, материјалне производне снаге, материјална оруђа, у првом реду машине. При том се заборавило управо на значај културе као позитивног чиниоца. Наиме, негативним деловањем на развој ниска и неприкладна култура спречава развој производње, па и знатно смањује позитивно деловање материјалних производних снага, а могу у нас постићи исти позитиван резултат као у другим друштвима, с развијенијом и прикладном културом. Отуд и велики материјални губици.

Другим речима, мора се много више но досад признавати утицај културе на развој саме материјалне производње, мора се култура, како она општа, неспецифична, тако и она специфична, производна, много више уважавати као чинилац развоја целокупног друштва, а пре свега материјалне производње. При том особито наглашавамо управо значај опште културе као чиниоца развоја. Јер у нас се, бар у последње време, донекле и почиње признавати да се без специфичне производне културе, без тзв. квалификације, не може стићи далеко у развоју савремене производње, па се нешто и чини, иако недовољно, за развој те врсте културе. Али смо још сасвим далеко од увиђања правог значаја широке, опште културе, па и оне највише, најфиније, која изгледа толико далеко од материјалне производње да на први поглед не може уопште на њу утицати. И управо ту лежи основна грешка. Јер, независно од значаја те врсте културе у погледу самог човека, о чему ће бити речи у трећем делу овог рада, ова општа култура је од великог значаја и за саму материјалну производњу.

И ова култура делује у оба наведена правца на производњу. Најпре, такав високо културан произвођач далеко ефикасније користи и своју специфичну производну културу. Општа и производна култура су у далеко тешњој вези но што то може изгледати на први поглед — производна кул-

тура се не може просто накалемити на било какву општу културу. Савремена производна култура захтева и одговарајућу развијену општу културу. Поред тога, данас се производна култура све мање разликује од опште — управо општа култура постаје производном културом, пошто се техничка подела рада и сталност датих производних поступака све више смањују, тако да човек све чешће и брже мења занимања, одн. производни поступак, који захтева све више знања. Другим речима, човек све више престаје бити непосредна извршилачка производна снага, којој је потребна релативно ниска производна култура, и све више постаје стваралачка снага, која употребљава природне извршилачке снаге. А стваралачки снага захтева општу, врло високу културу.

С друге стране, само високо културно развијен човек има одговарајуће потребе које може да задовољи високоразвијена савремена производња, коју и ми све више развијамо и у коју улажемо огромне износе. Уколико таквих потреба нема, тј. уколико нема такве културе, та производња гече упрасно, јер нема потрошача, за кога се и производи.

Али култура не утиче само на производњу. Она утиче и на човека, као што утиче и на остале делове друштва, тј. на друге делове надградње чији је и сама део. Њен утицај је ту толико велик и моћан да можда и превазилази, бар у неким случајевима, утицај основе, одн. материјалне производње. Другим речима, материјална производња по правилу не утиче непосредно ни на човека ни на његово друштво. Она то чини преко културе или преко оних појава чији је један од битних елемената култура. Према томе, исти ступањ материјалне производње има сасвим различито дејство на човека и друштво зависно управо од културе дотичног друштва. А сама култура, опет, појачава свој значај у овом погледу управо зато што, као што смо видели, има извесну самосталност, што није сасвим зависна од материјалне производње. А то, опет, не значи ништа друго до да материјална производња сама собом не може да потпуно измени и, тиме, развије културу. Култура може да буде изграђена, бар делимично (али у знатној мери), једино сама собом.

Утицај културе на човека веома је значајан, јер човека, конкретног човека, онаквог какав он стварно јест, највећим делом обликује култура, пошто она и није ништа друго, с овог становишта, него, како јој и име каже, гајење, — дакле, обликовање — човека. Човек је, дакле, одређен ступњем развијености културе. Тачније, култура је његов саставни део. Социјалистички човек је човек социјалистичке културе. Мало касније ћемо видети какав је тај социјалистички човек и каква је његова култура. Овде је довољно истаћи да без социјалистичког човека — дакле, и без његове, социјалистичке културе — нема ни самог социјализма.

С друге стране, култура ванредно много утиче на друштвене односе или процесе међу људима, почев од најпростијих и најличнијих међуљудских односа до оних међу групнама и до политичких односа и односа власти. У ствари, као и човек, и ови односи су конкретно обликовани културом. Тако се иста врста односа и на истом ступњу развоја основе ипак дубоко разликује у разним друштвима зависно од њихове различите културе. И опет, уколико овакви односи у социјалистичком друштву треба да

буду социјалистички, онда и култура мора бити социјалистичка. Иначе нема ни социјализма.

И у погледу утицаја културе на човека и на друштво у социјализму важе у основи исте законитости као и у другим друштвеним системима. Разлика и овде може бити пре свега у обиму деловања културе. Међутим, о овоме је било већ речи, кад се говорило о деловању културе на производњу, те није потребно да се понавља, пошто важи и овде. Што се тиче садржине, рекли смо да ће о томе бити говора мало касније. Овде је довољно напоменути да управо због недостатка социјалистичке културе у нас (а и у другим социјалистичким земљама вероватно тако исто) многе друштвене установе и облици, који су замишљени и организовани као социјалистички, то јесу само по свом спољном облику, а не и по својој стварној унутрашњој садржини. Тако демократија остаје често само формална, самоуправљање се изврше у своју супротност, једнакост жене остаје само гола реч итд. И то не због недостатка материјалних или других услова него једино због недостатка одговарајуће културе људи. Сви су услови дати, али није дат културан услов, и све остаје празна форма! Међутим, и овде се понавља оно исто што и у случају материјалне производње — не види се да је у питању културни чинилац, па се све изнова покушава да се другим путевима — а пре свега политичким и правноорганизационим — постигне оно што се може постићи једино развијањем одговарајуће социјалистичке културе.

Стога се нашој науци уопште, а пре свега социологији, и посебно социологији културе, намеће одговоран и хитан задатак да у сваком случају предузимање неке важне друштвене акције мењања друштвених услова и односа, а нарочито, разуме се, у привреди, испита утицај културе у томе и на време упозори праксу шта треба предузети. Мора се признати да се на остварењу овог задатка мало ради или уопште не ради, услед чега долази до тепских промашаја. Довољно је навести само један драстичан пример, по коме постајемо јединствени случај у културној Европи — неписменост. Иако сви на речима признајемо да она наноси велику штету скоро сваком подухвату од ширег значаја на унапређењу друштва, ипак се те штетне последице конкретно не испитују ни у једној области друштвене делатности и нико ништа озбиљно не предузима да се то зло — и национална срамота! — једном заувек искорени.

III

Рекосмо да култура не делује у друштву само као узрок који је дат него и као циљ који је задат. Будући свесна и вољна бића, људи себи постављају циљеве, а ти циљеви онда проузрокују њихову одговарајућу делатност и тако се појављују као узроци. Култура овде игра врло важну улогу.

Најпре, као циљ који се поставља. Не улазећи овде у расправу о основним циљевима социјализма, свакако је тачно да је, ако не основан, оно свакако један од основних његових циљева потпуно и свестрано развијен човек, „тоталац“ човек, самосвесно, слободно, самоодређујуће биће, које влада свим што је човечанство створило и које и само свестрано ствара а исто тако такав циљ је и слободно друштво, човечно, састављено из так-

вих људи и прилагођено да у најпунијој мери омогући њихов свестран развој. Овакав човек и овакво друштво, рекли смо, не могу бити остварени без одговарајуће високо развијене, човечне културе. Стога и таква култура мора бити један од основних циљева социјализма, па као такав циљ она мора и деловати на друштво у смислу омогућивања свог развоја, тј. у смислу изазивања таквих друштвених делатности које ће довести до њеног остварења.

С овог гледишта посматрано, између капитализма и социјализма појављују се две битне разлике, иако њихово формулисање овде мора бити резултат врло грубог упрошћавања, што значи и знатну нетачност у појединостима и мање важним елементима.

Прва разлика се састоји у томе што „духу”, тј. суштини капитализма као система заснованог на тежњи за профитом и за материјалним богатством, као основан или један од основних циљева одговара управо то — материјално благостање, одн. материјална производња, што већа, без обзира на њен људски смисао и на њене последице за човека и друштво. Човек није вредност за себе него је прост додатак, ако не више само машини, оно производњи у целини. Долази се до парадокса, да кад би производња могла да тече без човека, човек не би ни био потребан. Таквом друштву је култура потребна само уколико је потребна производњи и њеној неизбежној последици — потрошњи. Зато се цела култура томе и подешава: човек је оклаштрен, јер је додатак производњи, производно оруђе. Он није потпун човек, јер би као такав чак и сметао производњи, он је „специјализован”. С друге стране, ради потрошње је потребно да он има извесне потребе које иначе не би имао и које га у ствари онечовечавају, јер закржљавају његове битне особине — стваралаштво, осећајност, човечност, — па се такве потребе вештачки и стварају.

Друга битна разлика, која је само даља последица ове прве, састоји се у стварању, у капитализму, двеју култура — културе за елиту и културе за масе, за народ. Уместо јединствене културе, чији је творац био народ као такав, ствара се двострука култура. Ово, у ствари, не значи ништа друго до искључење маса из културе, одн. из оног ступња развоја који је она достигла, и бацање у некултуру и, чак, (антикултуру. Заиста, положај маса је овде и тежи него раније, пре капитализма. Тежи утолико што су у ранијим друштвеним системима масе биле прилично издвојене од виших класа, од елите, која их је препуштала самима себи, делујући на њих само у појединим областима културе, које су обезбеђивале њену власт. У осталим областима масе су биле способне да развијају своју сопствену културу, биле су активни ствараоци културе и заиста су стварале своју сопствену, умногом врло високу и значајну културу. Капитализам, пак, у свим областима културе подвргава масе оној специјализованој култури за масе коју за њих ствара сама елита, оној масовној култури која представља само сурогат културе или, чак, антикултуру, и коју масе „троше” као и друге потрошне „артикле” серијаске производње, као пасивни приманоци, у ствари као објекти. Маса више нису субјект него објект културе, оне се лишавају културног стваралаштва, постају акултурни субјекти.

Међутим, ако, теоријски, између капитализма и социјализма, сходно њиховом „духу” и природи, постоји оваква разлика у погледу културе као

циља, то, на жалост, још не значи да она постоји и у стварности. У стварности су ова два система у овом погледу много ближа. И то, опет на жалост, у првом реду не зато што се капитализам приближава социјализму и почиње више до цени културу (ако можда и има извесних наговештаја у том правцу), него зато што социјализам не остварује довољно брзо своје културне циљеве. Остављајући по страни друге социјалистичке земље, које недовољно познајемо, и задржавајући се само на нашем случају, изгледа нам јасно да, ако социјализам тражи целовитог и свестрано културног човека да би уопште био социјализам, онда га самоуправни социјализам, који толико истиче да је човек у средишту свега и врховна његова вредност, уколико је то уопште могуће, тражи у још већој мери. Јер стварног самоуправљања заиста нема без културе. Самоуправни социјализам мора да као свој врховни циљ постави културу, и то јединствену културу за све; он мора неизоставно тражити да сви људи, дословно до последњег, постану подједнако културни људи, он мора да одбаци сваку поделу културе на културу за елиту и културу за масе. Међутим, какво је стварно стање?

Наравно, немогуће је порицати велике успехе у правцу остварења овог циља. Исто је тако немогуће порећи да се у овом почетном раздобљу, услед велике материјалне неразвијености, а с обзиром да је материјално благостање један од основних услова управо за остварење циља социјализма у култури, морала обратити велика пажња и главни напор усредсредити на подизање материјалног благостања, тако да је стога само култура донекле дошла у други ред. Па ипак, да ли је у томе одржана права мера?

Тешко је савим одлучно рећи, али се намеће утисак да није. Материјална производња као врховни циљ друштва толико је потисла све остало да се и на културу почело гледати само као на њено средство, а не обрнуто, како би требало. Изгледа да смо већ дошли до оног ступња материјалног благостања на коме се оно мора почети сматрати као средство за остварење одговарајућег културног благостања, јер иначе прети опасност да постане циљ за себе, да се из средства преобрати у циљ. Самоуправни социјализам садржи у себи један елемент — економски свакако неопходан — који води истицању материјалних вредности изнад свега, комерцијализацији, немилосрдној конкуренцији, „потрошачком” друштву итд., што, у крајњој последици, неосетно доводи до истицања производње изнад човека. Последица овога је и одржавање или бар сувише споро уклањање јаза између културе за елиту и културе за масе. Довољно је опег поменути само ту нашу несрећну неписменост!

Наравно, ове примедбе једног човека који није стручан економист и који зато у тој области може крупно да грешти морају се узети са свом опрезношћу. Стога треба отворено и врло јасно рећи да оне нису надахнуте жељом за неком аскетском, строго планираном привредом, која би бирократски одређивала људске потребе по примеру социјалиста-утописта и прописала униформно задовољавање материјалних потреба свих људи. Али нам се чини да материјална производња, онда привреда, мора стојати под људском контролом и мора задовољавати људске потребе. Њена сврха не сме бити профит него задовољавање потреба људи. Чим се почну стварати вештачке потребе и за њих производити, то је знак да је дошло до

хипертрофије привреде на рачун човека. При том, наравно, не заборављамо тежину питања одређивања које су људске потребе праве, а које вештачке, као ни снагу одговора да је једини демократски пут за решење овог питања слободно тржиште на коме људи слободно објављују своје потребе. Најмање мислимо да би то могле да чине неке свезнајуће бирократске установе. Па ипак, нема сумње да се сви морамо сложити да тржиште само по себи, и најслободније, често греши и да ми такође врло често интервенишемо на њему и против њега, вођени другим мерилима и другим вредностима од оних које оно цени.

Питање је очито врло тешко. Његово решење треба тек тражити. Далеко смо од тога да имамо било какав предлог за решење. Међутим, сматрамо да је битно да будемо свесни постојања тога питања и потребе тражења решења. Заборавимо ли на то и не уложимо ли одговарајући напор, стихија тржишта и материјалног благостања ће нас успавати и можда ћемо имати више новца, али мање људскости и среће. Конкретно: шта вреди нодовољно културном, празном градском човеку, а још више новодошлицы са села, материјално благостање које му даје два слободна дана у недељи кад је он, услед своје културне пустоши, у те дане несрећнији него кад ради, јер нема чиме да „испуни“ то слободно време које му доноси материјално благостање?

Из оваквог става пониклог у области привреде, где се верује да ће се све решити само од себе, поникао је и сличан став у области културе — утисак је, наиме, да сматрамо да ће и ту ствари саме од себе ићи на добро и да се у њих не треба уплитати, јер би то значило административну интервенцију на штету самоуправљања и демократије. Тако је дошло до тла да и немамо културну политику у правом смислу — све је препуштено спонтаној, до крајности децентрализованом, несистематизованој и неусклађеној делатности бројних субјеката, од којих нико не сагледава — а то и није у стању — целину питања. То је стање које — уколико се не варамо — мора да се што пре превазиђе.

Али култура није само циљ коме тежи социјализам. Она истовремено и сама одређује циљеве човеку и друштву. Јер њен битан саставан део је систем вредности и норми којима се усмерава и регулише делатност људи и друштва. И овде се, дакле, огледа двострука детерминисаност људске и друштвене делатности — она је детерминисана објективним чиниоцима с једне и субјективним, међу које долазе и циљеви које поставља култура, с друге стране. Према томе, каква је култура, одн. какве циљеве она поставља, такве ће бити и одговарајуће људске делатности, па ће такви бити и људи и друштво.

И управо је ова страна културе као друштвене детерминанте од посебне важности за социјализам. Јер, ако култура у друштву које хоће да буде социјалистичко није по својој садржини права социјалистичка култура, онда ни то друштво не може бити социјалистичко, а таква култура ће поништавати резултате који се у том правцу могу очекивати од других чинилаца који иначе воде социјализму.

Ако с тог гледишта погледамо на стање у нас, и опет избегавајући да улазимо у расправу о садржини праве социјалистичке културе, о вредностима и нормама које она треба да садржи, чини нам се да се ипак сви

морамо сложити да наша садашња култура садржи врло много несоцијалистичких (јер, просто, нечовечних, нехуманих) елемената — вредности и норми. И то, нажалост, не само као остатке раније културе него и као сасвим нове своје „творевине“ или позајмице из других, савремених култура развијених друштава „потрошачке“ цивилизације. И чини се чак да се процес усвајања таквих нових „вредности“ све више убрзава. Примере заиста није потребно наводити, јер их има сувише.

И овде се поставља основно питање: може ли се очекивати да се без активног и организованог друштвеног напора та култура довољно брзо измени у пожељном правцу или, напротив, треба што пре предузети такав напор? Целокупно историјско искуство, изгледа нам, говори за ово друго. На жалост, човек није ништа створио без напора, па и стварање културе тражи одговарајући свестан и организован напор. На жалост, такав напор у нас не постоји или бар не у довољној мери. Он се мора предузети.

Др Радомир Д. Лукић

РЕЗЮМЕ

Култура — општеественый решающий фактор в социализме

Култура относится с общественной надстройке, но данное обстоятельство не означает, что она является обычным отражением основы. Наоборот, общественная основа определяет только общий стиль культуры, в то время как конкретный продукт культуры ею не определен. С другой стороны, культура оказывает влияние на основу и на общество в целом как причина и как цель. Как причина, она влияет через человека: чтобы создать известные материальные блага человеку необходимо обладать известной культурой. Для того, чтобы он имел потребность в известных благах, он также должен располагать известной культурой. Однако в нашем социалистическом обществе указанное влияние культуры упускается, что отрицательно влияет на нашу материальную продукцию. Точно также, для того, чтобы отношения между людьми стали социалистическими, надо обладать известной культурой и потому многие из этих отношений у нас лишь по форме социалистические. Одной из основных целей социализма является создание „цельного“ человека, т.е. культурного человека. Следует сказать, что эта цель осуществлена у нас лишь в скромных размерах. Еще существует культура для избранных и культура для масс, имеется много неграмотных, еще питаем чрезмерное доверие к рыночному механизму, долженствующему решить также и проблемы культуры. С другой стороны, содержание нашей культуры не является достаточно социалистическим.

SUMMARY

Culture as a Social Determinant in Socialism

Culture belongs to the social supra-structure, but this does not imply its being a simple reflection of the basis. On the contrary, the social basis determines the general style of culture only, whereas the concrete cultural structure is not determined by it. On the other hand, culture influences the basis and the society in general, both as a cause and the goal. As a cause

it acts through man: in order to produce certain material products man must possess some degree of culture. However, in the Yugoslav socialist society such an influence of culture is envisaged and this has a negative effect upon its material production. In order to establish socialist relationships among people, a certain degree of culture is necessary and that is why many of these relationships are socialist in form only. One of the basic goals of socialism is to make a »complete« man, i.e. a cultural man. It should be mentioned that this goal has been achieved in a modest measure. There still is a culture for the elite and another for the masses, there are a great many illiterate people, there is too much confidence in the market machinery which is supposed to solve the problems of culture too. On the other hand, the essence of our culture is not sufficiently socialistic.

RÉSUMÉ

La culture comme déterminante sociale dans le socialisme

La culture appartient à la superstructure sociale. Mais cela ne signifie pas qu'elle est un simple reflet de la base. Au contraire, la base ne détermine que le style général de la culture, tandis que l'oeuvre culturelle concrète n'est pas ainsi déterminée. D'autre part, la culture influe sur la base et la société en général soit comme cause ou comme fin. Comme cause elle agit par intermédiaire de l'homme: pour produire certains produits matériels, l'homme doit avoir une certaine culture; pour avoir besoin de certains produits, il doit aussi avoir une certaine culture. Pourtant, dans notre société socialiste cette influence de la culture est méconnue, se qui a des mauvais effets pour notre production matérielle. De même, pour que les rapports entre les hommes soient socialistes, il faut avoir une certaine culture, et c'est pourquoi beaucoup de ces rapports chez nous n'ont que la forme socialiste. Le socialisme a pour un des buts fondamentaux d'élever un homme »total«, ce qui veut dire — cultivé. Il faut dire que ce but (hez nous n'est réalisé que dans une mesure modeste. Il ya toujours une culture pour l'élite et une autre pour les masses, il y a beaucoup d'illétrés, il y a trop de cofiance dans le mécanisme du marché qui doit résoudre aussi les problèmes de la culture. D'autre part, le contenu de notre culture n'est pas suffisamment socialiste.